

BERNHEZE EN DE ABDIJ VAN BERNE

In de oudste geschiedenis van de in 1134 bij Heusden aan de Maas gestichte abdij van Berne komt men de naam Bernheze (Bernehese, Bernese, Bernhese en later Bernis) tegen in verband met goederen, die de abdij reeds vroeger op het grondgebied van de tegenwoordige gemeente Heeswijk-Dinther ¹⁾ had verkregen. In tegenstelling met de in dezelfde streek gelegen plaatsen Kaathoven en Loosbroek is de naam Bernheze noch voor een kerkdorp, noch voor een buurtschap bewaard gebleven. De naam leeft alleen voort in de aanduiding van enige bijeengelegen hoeven, die op topografische kaarten *Bernisse hoeven* worden genoemd ²⁾. In het begin van de twintigste eeuw, werden volgens het getuigenis van G. van den Elsen, de tienden in die buurt nog *Bernheze tienden* genoemd ³⁾.

In de jaren 1959-1960 is in het tijdschrift *Met Gansen Trou* door H. Heijman een handschrift van W. Hoevenaars gepubliceerd ⁴⁾, waarin veel aandacht aan de uithof Bernheze wordt geschonken. Sindsdien zijn enige artikelen en studies aan de vroegste activiteiten van de abdij gewijd met daarin speciale aandacht voor het voormalige Bernheze ⁵⁾.

Zoals uit oorkonden van kort voor en kort na 1200 blijkt, was de streek waartoe Bernheze behoorde een zeer gevarieerd gebied. Er was moeras, heide en woeste grond met heuvels stuifzand. Maar daarnaast waren hele stukken ontgonnen en in vruchtbare akkers veranderd. Bossen met eiken en beuken verschaften het nodige brand- en timmerhout. Men liet er de varkens vrij in rondlopen om er eikels en ander voedsel te zoeken. Nu en dan werden er ook wilde varkens aangetroffen, als de adellijke heren tot uit verre omgeving er kwamen jagen ⁶⁾. De rivier de Aa en enige beken, o.a. de Leigraaf, zorgden voor grasrijke weiden. En omdat deze wateren zeer visrijk waren, werd het visrecht later een omstreden bezit.

De streek was bewoond door allerlei slag mensen. Vooreerst boeren. De vele buurtschapsnamen wijzen er op, dat de boerderijen groepsgewijze bijeenlagen. Er is ook sprake van de aanwezigheid van ridders. Elders wonende heren hadden hier bezittingen en belangen. De hertog van Brabant had er goederen liggen, o.a. een zala, waarvan verderop nog sprake zal zijn. Ook de heren van Cuijk en Megen bezaten hier veel grond en hoeven, eerst als eigen bezit, maar later meer en meer als leen van de hertog. Ook de geestelijkheid ontbrak er niet. In een oorkonde van 1139 is er reeds sprake van een kerk in Dinther ⁷⁾. In de in het noordwesten gelegen buurtschap Kaathoven, dat zich gedeeltelijk ook uitstrekt over het grondgebied van de tegenwoordige gemeente Heeswijk-Dinther, woonden eremieten. Voor de stichting van het klooster der Wilhelmiëten Porta Coeli bij Den Bosch ging men in 1195 kluizenaars halen in „Mornickvinckel” ⁸⁾, dat naar het oordeel van G. van den Elsen ⁹⁾, onder Kaathoven valt, en ook nu nog op de in 1979 door V.V.V. uitgegeven kaart van *Den Bosch en omstreken* daar te vinden is.

Toen de kloosterlingen van de abdij van Berne voor het eerst in Bernheze zich vestigden, kwamen ze echt niet terecht in een niemandsland. Alle grond was reeds duidelijk opgedeeld en de percelen hadden al namen. Men wist ook pre-

cies waar de grenzen van de gemene gronde lagen en wie daar rechten konden doen gelden.

Nog een bemerking vooraf. Om bij het lezen van onderstaande tekst verwarring tussen de verschillende personen die ter sprake komen te vermijden, is het misschien nuttig te wijzen op de volgende namen: Hendrik, Albert en Everardus. In de oorkonden komt namelijk een Hendrik voor, die hertog van Brabant is, en een Hendrik, heer van Cuijk; een Albert van Cuijk en een Albert van Dinther; een Everardus, de eerste abt van Berne en een Everardus, de vierde abt.

De ouderdom van de naam Bernheze en het tweevoudig gebruik van deze naam

Het is erg verleidelijk de naam Bernheze in verband te brengen met Berne en Heeswijk (Hezik in de volksmond), en dan de invoering van deze naam te laten vallen in de tijd, toen de abdij van Berne in het noordelijk deel van de huidige gemeente Heeswijk-Dinther goederen verkreeg en deze begon te exploiteren.

Zo schreef H. Heijman bij gelegenheid van het achthonderdjarig bestaan van deze abdij: „Het woord is doorzichtig, wanneer men in de eerste helft den naam der abdij ziet en in het tweede deel den aanvang der middeleeuwsche schrijfwijze van het dorp Heeswijk” ¹⁰). G. van den Elsen schreef ongeveer vijftig jaar eerder: „Twintig minuten gaans ten noorden der kerk van Heeswijk ligt het beroemde Bernheze. Dat het zijn ontstaan aan de abdij van Berne te danken heeft, duidt zijn naam reeds aan” ¹¹). W. Hoevenaars was dezelfde gedachte toegedaan. Dit geldt ook voor G. Wijnhoven ¹²). Hoevenaars meent voor deze naamsverklaring een argument gevonden te hebben in de *Annales Bernenses* ¹³). Daarin staat over de eerste abt van Berne, Everardus, te lezen: „Ook verwief hij veel land en bouwde de volgende kloosterhoeven: een te Rijswijk (bij Woudrichem), een te Wijk (bij Heusden), een in Babilonia (Babiloniënbroek), gelijkewijs Gaal, Bernheze en Maarsbergen”. In verband met deze passage merkt hij dan op: „er werd niet gezegd, dat hij te of in Bernheze bouwde, maar dat hij Bernheze bouwde” ¹⁴). Maar deze redenering is niet steekhoudend. Vooreerst is de gewone gedachtengang, dat het woordje „in” voor Babilonia ook nog geldt voor Gaal, Bernheze en Maarsbergen. Vervolgens zou men uit dit argument moeten besluiten, dat ook de namen Gaal en Maarsbergen door de abdij zijn uitgevonden. Maar dit gaat heel zeker voor Maarsbergen niet op. Want de naam Maarsbergen komt reeds voor in de stichtingsoorkonde van de abdij uit 1134 ¹²). Niermeyer merkt in dit verband op: „Verdwenen is thans de toponiem Bernheze, waarvan het eerste lid „op beer gelijkende modder” en het tweede „beukenbos” betekent. Dat het eerste lid identiek is met de naam van de plaats waar het klooster zelf zich bevond, moet wel toeval zijn” ¹⁶).

Er zijn drie oorkonden die over Bernheze handelen ¹⁷). Uit deze oorkonden blijkt, dat reeds in 1196 de naam Bernheze een gangbare plaatsaanduiding was.

Met de naam Bernheze wordt zowel een bepaald gebied als ook de daarin gele-

gen uithof van de abdij van Berne aangeduid. Het is er mee als met de naam Berne, die nog bestaat voor een buurtschap ten oosten van Heusden, tussen Nederhemert en Well, en ook de naam van de daar gestichte Norbertijnenabdij is geworden. Uit de oorkonden, waarin sprake is van Berheze, komt dit duidelijk naar voren. De oorkonde van 1196, die zowel door Niermeyer als door Camps als de oudste van de drie wordt beschouwd, spreekt over goederen „in Vicinia curiae que vocatur Bernehese” (in de nabijheid van de hof die Bernheze wordt genoemd) en over „bona in Bernehese” (goederen in Bernheze). In het eerste geval is sprake van een hof, uithof of hoeve die Bernheze heet ¹⁸⁾, in het tweede geval gaat het over een buurtschap met de naam Bernheze.

We menen nog een stapje verder te mogen gaan. In de derde oorkonde, die van kort vóór 1233, wordt Bernheze als een buurtschap voorgesteld, die gelijkwaardig staat naast Heeswijk en Dinther. Hier volgt een Nederlandse vertaling van de bedoelde passage: „Alwat in deze ban begrepen is en binnen de hiervoor omschreven grenzen, is gemeenschappelijke grond van die van Dinther en Heeswijk en Bernheze, en niemand heeft enig recht binnen deze grenzen dan zij, die in deze drie plaatsen wonen” ¹⁹⁾.

Sinds wanneer heeft de abdij van Berne goederen te Bernheze?

Volgens de *Annales Bernenses* (zoals hierboven reeds werd opgemerkt) zou de eerste abt van Berne, Everardus, een uithof te Bernheze hebben gesticht. Deze abt stierf op 14 september 1168. Dus reeds vóór deze datum zou de abdij in het bezit zijn gekomen van landerijen in Bernheze.

De oudst ons bekende schenkers van goederen in Bernheze zijn Albert van Dinther en Amelrik van Heeswijk. De vraag is maar of zij vóór 1168 land aan de abdij hebben geschonken. Zij worden in de *Annales Bernenses* niet met name genoemd. Wel laten de bestaande oorkonden zo'n vroege datering van hun giften toe.

Deze charters roepen allerlei problemen op. Wij kennen immers niet alle omstandigheden, die tot het opstellen van deze oorkonden hebben geleid. Heel in het algemeen mag gezegd worden, dat ze gelezen moeten worden vooreerst tegen de achtergrond van het streven van hertog Hendrik I (1190-1235), zijn invloed naar het noorden uit te strekken en zodoende ook het gebied van Heeswijk, Dinther en Bernheze binnen zijn invloedssfeer te trekken. W. Hoevenaars wees hier reeds op ²⁰⁾, en H. Heijman steunde hem hierbij door te wijzen op publicaties over dit onderwerp, en speciaal op een oorkonde, waaruit blijkt, dat de heer van Cuijk reeds in 1191 er toe was overgegaan, om met goedvinden van zijn vrouw (erfdochter van Herpen) en van zijn zoon Albert, zijn allodiaal goed in Herpen aan de Hertog op te dragen en het vervolgens weer in leen terug te ontvangen ²¹⁾. Vervolgens moeten de oorkonden gelezen worden in het kader van de economische groei, die in de agrarische maatschappij in die tijd op gang kwam, mede door de stichting van ontginningscentra door de domaniale heren ²²⁾.

Albert van Dinther heeft het meest aan de abdij geschonken. Hij bezat in Bernheze allodiale goederen, dus landerijen waarvan hij de volle eigendom be-

zat, en daarnaast feodale goederen, d.w.z. goederen die hij als leenman in leen had. *De oorkonde van 1196* heeft alleen betrekking op deze leengoederen. Wanneer deze leengoederen aan de abdij zijn geschonken staat niet in de oorkonde. Wel vindt men daarin het jaar, waarin deze leengoederen in allodiale goederen zijn omgezet, opdat de abdij ongestoord de volle eigendom van deze goederen zou bezitten. De oorkonde begint met de woorden: „Ego Albertus de Dinthere tradidi. . . quicquid habere visus sum in vicinia curiae que vocatur Bernehesse” (Ik Albertus van Dinther heb opgedragen. . . alles wat ik in de nabijheid van de hof Bernheze bezat). Vervolgens zegt dezelfde Albert, dat hij zijn allodiaal goed onder Meel ²³⁾ (dit had hij klaarblijkelijk niet aan de abdij overgedragen) heeft aangeboden aan Hendrik van Cuijk, zijn leenheer, om daarmee zijn leengoed in Bernheze tot allodiaal goed te maken. Daarna, zo vertelt hij verder, heeft deze Hendrik van Cuijk op 13 mei 1196 te Oirschot het verkregen allodium te Meel aan de hertog van Brabant aangeboden, omdat hijzelf op zijn beurt leenman van deze hertog was. Vervolgens, zo deelt hij mede, heeft de hertog het eigendomsrecht, dat hij met betrekking tot het leengoed van Albert van Dinther had, aan de abdij van Berne geschonken. Bij diezelfde gelegenheid schonk de hertog zijn zala aan de abdij. Hendrik van Cuijk nam als tussenpersoon deze giften, in tegenwoordigheid van vele vooraanstaande personen, van de hertog in ontvangst om ze aan de abdij door te geven. Dit laatste geschiedde in hetzelfde jaar te Herpen in het bijzijn van weer andere getuigen. De hertog heeft de hele procedure en zijn schenkingen bekrachtigd door aan de oorkonde zijn zegel te laten hangen, waardoor het geheel een minder vroom karakter kreeg dan de aanhef deed vermoeden. De oorkonde is geen kloosterprofessieformulier.

De slotmededeling begint met de woorden: „Gesta sunt autem hec. . .” (Deze dingen zijn geschied. . .). Heeft dit betrekking op alles wat in de oorkonde staat, of alleen op wat in Oirschot en Herpen is voorgevallen? Dit laatste is het meest voor de hand liggend.

We mogen besluiten, dat het niet uitgesloten is, dat Albert van Dinther reeds vóór het jaar 1196 zichzelf (in welke betekenis men dit ook wil nemen) en zijn leengoederen aan de abdij heeft opgedragen, maar dat pas in dit jaar een regeling werd getroffen, die de abdij voor problemen in de toekomst moest sparen en die nog de winst opleverde van de zala van de hertog.

De oorkonde van circa 1205, waarvan Albert van Cuijk oorkonder is, en waarin ook sprake is van een gift van Albert van Dinther aan de abdij van Berne, gaat over totaal andere goederen dan waarvan in de oorkonde van 1196 sprake is. In tegenstelling tot Niermeyer neemt Camps aan ²⁴⁾, dat het in deze tweede oorkonde om erfelijke allodiale goederen in Bernheze gaat, zoals het in de oorkonde ook duidelijk staat. Het woord „erfelijk” wijst er immers op, dat het om allodiale goederen gaat, die Albert door overerving had verkregen. Er zijn trouwens nog andere punten van verschil. In de oorkonde van 1196 is sprake van goederen in de nabijheid van de curia of hof van Bernheze, in de tweede oorkonde schenkt Albert van Dinther zijn curia in zijn allodium gelegen. Ook de gebruiksrechten die aan de overgedragen goederen waren verbonden, zijn van verschillende aard. In de oorkonde van 1196 wordt gesproken

over het vrije gebruik van wateren, weiden en bossen in Heeswijk, in de tweede oorkonde over het recht om hout te halen en varkens te weiden in het bos van Dinther. De vraag rijst nu: wanneer heeft Albert van Dinther deze allodiale goederen aan de abdij geschonken? Zijn deze mogelijk de aanleiding geweest tot de stichting van een uithof vanuit Berne?

Omdat Albert van Dinther bij de totstandkoming van de tweede oorkonde niet betrokken is geweest, en gezien het retrospectief karakter van de oorkonde ²⁵⁾, kan de overdracht reeds ruime tijd eerder zijn geschied.

In dezelfde oorkonde wordt over een soortgelijke gift gesproken, die van Amelrik van Heeswijk afkomstig is. Men krijgt de stellige indruk, dat beide giften tegelijkertijd zijn geschied. Omdat Amelrik van Heeswijk in de oorkonde van 1196 niet voorkomt, maar wel een Hubert van Heeswijk, mogen we misschien hieruit afleiden dat hij reeds gestorven was. In dit geval zijn de beide giften, waarover de oorkonde van circa 1205 handelt, wellicht lang vóór 1196 gedaan.

De derde oorkonde, die van kort vóór 1233, waarvan Albert, nu heer van Cuijk, oorkonder is, begint een nagenoeg letterlijke herhaling van de oorkonde van circa 1205. Daarop volgt de opsomming van verdere schenkingen van Albert van Dinther en anderen. Een van deze schenkingen bestond in een „mansus” ²⁶⁾ voor de zielerust van zijn vrouw Mechtildis ²⁷⁾. Deze overdracht van een stuk land werd aanleiding tot een geschil tussen de abdij en de mede-erfgenamen, namelijk die van Hedikhuizen. Deze twist is bijgelegd door aan die erfgenamen een even groot stuk grond, rechts van het aan de abdij gegeven perceel, over te dragen. Na verloop van tijd heeft de vierde abt, Everardus II, dit stuk land gekocht van de heer Ywamus van Hogesvort ²⁸⁾. Er zal intussen heel wat tijd verlopen zijn. En die tijd moeten we plaatsen vóór het jaar 1204 of 1205, omdat abt Everardus II toen zijn abbatiaat neerlegde ²⁹⁾. Ook wordt er gesproken van een „mansus” van Amelrik van Heeswijk, waarop ons huis (bedoeld is hier de uithof van de abdij in Bernheze) staat. Van deze „mansus” wordt gezegd, dat er het recht aan verbonden was om zoveel gras te hooien in weiden nabij Loosbroek als een man normaal in twee dagen kan maaien ³⁰⁾. Hierbij wordt opgemerkt, dat deze weiden na verloop van tijd zijn veranderd in een bos (in die tijd een bos van beuken en eiken). Alles wijst er op, dat Amelrik zijn giften lang vóór 1233 moet hebben gedaan.

Dit stemt overeen met het oordeel van Hoevenaars, dat de personen en gebeurtenissen, die in de beide oorkonden van Albert van Cuijk voorkomen, „thuishoren op een veel vroeger tijdstip dan het jaar 1196” ³¹⁾.

De bezittingen en gebruiksrechten welke de abdij van Berne eertijds in Bernheze had verworven

Ofschoon verscheidene goederen en rechten in het voorafgaande reeds zijn genoemd, worden ze hier met de andere samen op een rijtje gezet. Om hierin wat orde te brengen volgen eerst de goederen waarvan de volle eigendom door de abdij van Berne is verworven en daarna de gebruiksrechten die aan die bezittingen zaten gekoppeld ten opzichte van andere stukken grond (dominium utile).

De volgende personen hebben goederen in eigendom geschonken:

1. *Albertus van Dinther*. Hij droeg aan de abdij op
 - a. al de landerijen die hij bezat in de nabijheid van de „curia” Bernheze genaamd, en de helft van het broekland Loosbroek ³²⁾;
 - b. een hoeve op zijn „allodium apud Bernese” ³³⁾;
 - c. een „mansus” voor de zielerust van zijn overleden echtgenote ³⁴⁾;
 - d. de helft van het land, dat Holt werd genoemd ³⁵⁾.
2. *Amelrik van Heeswijk*. Hij was misschien de eerste schenker. Hij gaf
 - a. een stuk grond, waarop het huis van de abdij werd gebouwd ³⁶⁾. Er is daarom reden te veronderstellen, dat dit huis de „curia” was, die Bernheze heette;
 - b. een kwart van het land, Holt genaamd ³⁷⁾.
3. *Hendrik I, hertog van Brabant*. Hij schonk zijn „zala” met de grond waarop deze stond. ³⁸⁾.
4. *Theodericus, graaf van Megen (1205-1242)*. Zijn gift bestond in een kwart van het land, Holt genaamd ³⁹⁾.

De abdij van Berne kocht zelf nog land van de hierboven genoemde Ywanus van Hogesvort (of Gokesfort) ⁴⁰⁾.

Het valt in dit verband op, dat geen enkele gift van de heren van Cuijk bekend is.

Naast eigendommen verwierf de abdij in Bernheze en in de aangrenzende gebieden allerlei gebruiksrechten. Hier volgen ze:

1. het vrije gebruik met anderen samen van de wateren, weiden en bossen in Heeswijk ⁴¹⁾;
2. het recht van de curia van Albert van Dinther om brand- en timmerhout te halen uit het bos van Dinther en daarin, zonder tiende te hoeven betalen, varkens te houden ⁴²⁾;
3. het recht om met anderen samen ongehinderd gebruik te maken van de weiden en beemden ⁴³⁾;
4. dezelfde rechten, die ook de curia van Amelrik van Heeswijk bezat ⁴⁴⁾;
5. met de bewoners van Dinther en Heeswijk het recht om gebruik te maken van de helft van Loosbroek ⁴⁵⁾, zo wel van wat met bomen was beplant als van de open vlaktes ⁴⁶⁾;
6. het recht dat aan de „mansus” van Amelrik van Heeswijk verbonden was, om twee dagmaten gras te maaien in de weiden nabij Loosbroek ⁴⁷⁾;
7. het recht om gebruik te maken van het bos, waarin genoemde weilanden geleidelijkaan waren veranderd;
8. het recht gebruik te maken van de Bernehesermade en van het westelijk deel van Loosbroek ⁴⁸⁾;
9. het recht om gebruik te maken van de helft van wat er verder van Loosbroek overbleef ⁴⁹⁾.

Waar al de afzonderlijke goederen, hoeven, landerijen, weiden, beemden, moerassen, bossen, vlaktes en wateren precies hebben gelegen, is moeilijk aan te wijzen op de landkaart van Heeswijk-Dinther, omdat de toponiemen, die in de oorkonden voorkomen, nog maar heel onvolkomen zijn geverifieerd ⁵⁰⁾.

De bezittingen en rechten van de abdij van Berne in Bernheze en omgeving vormden, zoals uit het bovenstaande blijkt, een gecompliceerd geheel, en konden heel gemakkelijk aanleiding geven tot geschillen en conflicten. Die bleven dan ook niet uit. Om twisten en onenigheden met hem en zijn familie ook voor de toekomst te voorkomen, bevestigde Jan van Benthem, heer van Heeswijk, op 2 juli 1352 uitdrukkelijk alle „brieven, voorwaerden ende besid, die sij (de abt en het convent van Berne) van onsen heer, onsen vader, en van Walraven van Benthem, onsen overvader hebben, ende alle brieven ende betoen als sij van den goeden van Bernhese hebben van heer Aelbrecht van Dinther ende heer Amelrijk van Heeswijk”⁵¹). Dit kon niet verhinderen, dat er van de kant van andere personen toch ernstige onenigheden ontstonden. Op 3 augustus 1375 werd door een uitspraak van de bisschoppelijke rechtbank van Luik (het betrof hier immers kerkelijk goed) met bedreiging van zware straffen de heer van Helmond, die tevens heer was van half Dinther, verboden enige belastingen te heffen op de bomen die de bewoners van Bernheze in de bossen van Dinther hadden gehakt⁵²). In 1384 deden er zich moeilijkheden voor met de pastoor van Dinther, Jacobus geheten, omdat hij zo maar een aanzienlijk aantal bomen in het bos van Bernheze had gerooid. Hij werd daarom te Luik aangeklaagd en gedwongen publiekelijk satisfactie te geven op straffe van excommunicatie en betaling van 200 gouden guldens. Dit geschiedde op 17 juni in de hei bij Bernheze⁵³). Volgens een zeer lange oorkonde van 1550 waren er „sekere questiën, differenten ende processen” gerezen tussen de abt van Berne, Otto van Boetzelaar, en de regeerders en ingezetenen van Dinther, omdat deze laatsten zonder goedkeuring van de abt, maar wel met instemming van de toenmalige heer van Heeswijk en Dinther, Cornelis van Bergen, die ook heer van Zevenbergen was, 32 bunder van de gemene grond hadden verkocht. Dit leidde tot allerlei processen. Om verdere grote onkosten te voorkomen, heeft de abt uit welwillendheid ten opzichte van de arme ingezetenen van Dinther ingestemd met een minnelijke schikking⁵⁴). In de eerste helft van de zeventiende eeuw kwam het weer tot botsingen, die uitliepen op een langdurig proces met de heer van Heeswijk, Dinther en Berlicum, Johan 't Serclaes van Tilly, waarvan men het verloop in het dagboek van prelaat Jan Moors kan volgen⁵⁵).

De uithof en de zala

In de oudste oorkonde, die van 1196, is sprake van een „curia”, waarvan men moet aannemen, gezien de context, dat deze al aan de abdij van Berne toebehoorde toen Albert van Dinther zichzelf en zijn feodale goederen schonk. De zala is duidelijk pas in 1196 door de hertog van Brabant, Hendrik I, aan de abdij geschonken.

Waar moeten nu deze uithof en deze zala op het tegenwoordige grondgebied van de gemeente Heeswijk-Dinther worden gelocaliseerd? De uithof heeft gestaan op het stuk land, dat Amelrik van Heeswijk heeft geschonken, omdat in de oorkonde van vóór 1233 van de „mansus” van Amelrik wordt gezegd, dat daarop „ons huis”, het huis van de abdij van Berne, stond. De opsteller van de oorkonde zal een lid van de abdij zijn geweest, die vergat dat Albert

van Cuijk eigenlijk de oorkonder was ⁵⁶). De vraag is nu waar de „mansus” van Amelrik van Heeswijk lag. In de oostelijke of in de westelijke helft van Bernheze? Veel pleit er voor, de „curia” in de oostelijke helft te localiseren. In een latere oorkonde van 28 augustus 1308 ⁵⁷) wordt wederom over Bernheze gesproken en over de daar gelegen „curtis” van de abdij van Berne, „Curtis” is een ander woord voor „curia”. Van deze „curtis” en van de nabij gelegen hoeven, die mede tot de abdij behoorden, wordt gezegd, dat ze binnen de parochiegrenzen van Dinther ⁵⁸) vallen en dat ze toch hun vee op de gemene grond van Heeswijk mochten laten weiden.

In de buurt van de plaats waar men nog steeds van de Bernisse hoeven spreekt ligt een terrein, dat voor de plaats van de uithof in aanmerking komt. G. van den Elsen heeft in een van zijn manuscripten genoteerd: „... een steenworp achter de tuin van de bouwhoeve die het dichtst bij de grens van Dinther is gelegen, vindt men nog diep in den grond breede steenen fondamente van omtrent 50 ellen in lengte. Daar dus juist over de limieten op het grondgebied van het tegenwoordige Dinther moet het bewuste klooster gestaan hebben. De steenen daar uitgegraven zijn driemaal groter dan gewone” ⁵⁹). W. Hoevenaars spreekt over hetzelfde geval in deze bewoordingen: „Daar vond men nog in de tachtiger jaren (1880-1890) de fondamente van een zwaar gebouw, waarvan de stenen driemaal zo groot waren als de tegenwoordige bakstenen. Ook van grachten vond men daar nog sporen” ⁶⁰). In het proces van abt Moors met de heer van Heeswijk vermeldt deze laatste in het jaar 1637, „dat Bernheze in 1306 niet door leken, maar alleen door broeders werd bewoond en bebouwd, wier huis zijn ruïnen nog vertoont”.

Dan komt de vraag, waar men de zala van de hertog moet situeren. Eerst iets over wat men onder een zala moet verstaan. H. Heijman vertaalt het woord zala door zaalhof ⁶¹). Niermeyer en Camps waren eveneens in verband met de oorkonde van 1196 de overtuiging toegedaan, dat met zala een gebouw is bedoeld. De naam zaal of ridderzaal als middelpunt van de oude kastelen hangt met het woord sala of zala samen ⁶²). Volgens F.L. Ganshof is de sala „het woonhuis met de uitbatingslokalen, zolders, kelders enz., die van het gebouw deel uitmaken” ⁶³). Hij heeft het hier wel over de sala waarvan in enige eeuwen oudere oorkonden sprake is, maar men mag veilig aannemen, dat ook in de twaalfde eeuw met het woord zala een gebouw wordt bedoeld, meer dan een houten schuurtje.

De hertog, die omringd door vooraanstaande edelen in eigen persoon te Oirschot aanwezig was, moet een hem passende gift hebben gedaan, die niet in het niet viel naast die van Albert van Dinther en een wezenlijke bijdrage betekende voor de vestiging van de abdij van Berne in deze hoek van zijn hertogdom. Hij kende de heilzame activiteiten van de Norbertijner abdijen op zijn grondgebied, en wilde zich van de vriendschap van deze Hollandse abdij, waarvan de eerste leden Brusselaren waren, verzekeren. Later deed hij nog belangrijke schenkingen aan de abdij. ⁶⁴).

Bij Heyman staat vervolgens te lezen: „Als elke landvorst van dien tijd, toen de huishouding nog zonder geld werd gevoerd, bezat Hendrik I in zijn uitgestrekt gebied talrijke zaalhoven of huizingen, waar de omwonende hoorigen

de levensvoorraden brachten, die de hertog met zijn hofhouding op hun noodgedwongen rondreis van het eene domeingoed naar het andere verbruikten". Dan vervolgt hij: „De abt van Berne . . . richtte den zaalhof in tot zijn 'Maison de plaisance' of 'Speelhuis' ” ⁶⁵). Heijman was dus duidelijk de mening toegedaan, dat de zala niet alleen ergens in Heeswijk stond, maar heel uitdrukkelijk op de plaats van het huidige slotje of oudste gedeelte van de abdij te Heeswijk. Er bestaat geen reden om de zala in een andere plaats van het hertogdom te localiseren. Deze mogelijkheid is door Niermeyer en Camps zelfs niet in overweging genomen. We mogen aannemen, zoals Heijman al opmerkte, dat hertog Hendrik I verscheidene zala's bezat. Ging het om een zala, die niet in het gebied van Heeswijk-Dinther-Bernheze, waar de goederen van Albert van Dinther lagen, stond, dan was dat ongetwijfeld wel vermeld. Men zou misschien kunnen denken aan een zala te Oirschot, omdat daar de schenking geschiedde. Maar er is niets bekend over eventuele bezittingen, die de abdij van Berne ooit in Oirschot zou hebben gehad, nog afgezien van de vraag of de hertog een zala heeft bezeten in Oirschot.

Het is weinig aannemelijk, dat de oorspronkelijke zala (die ongetwijfeld van hout was) in de dagen van Koenraad van Malsen nog bestond. De woorden van Heijman: „De abt van Berne . . . richtte den zaalhof in tot zijn 'maison de plaisance' of 'speelhuis' ” kunnen dus niet letterlijk worden verstaan. De bedoeling zal zijn, dat de abt op de plaats waar de zala heeft gestaan het speelhuis of slotje, zoals het later werd genoemd, heeft gebouwd. Er is, zoals Heijman al opgemerkt heeft, geen andere plaats aan te wijzen voor de vroegere zala dan die waarop nu het slotje staat.

Maar de vraag rijst, of in de loop der eeuwen op diezelfde plaats al niet eerder een stenen gebouw is neergezet en of de bouw van het slotje geen kwestie is geweest van een verbouwing van wat er al stond. G. van den Elsen schrijft in zijn dagboek: „B. Jansenius zegt in zijn rekenboek van 1641, dat het huis van playsance (speelhuis) door C. Malsen gebouwd, tevoren plach genoemd te worden (ex traditione seniorum) het persoonshuysken. Maer doen was het cleyn van boutsele". Het is moeilijk aan te nemen, dat Koenraad van Malsen deze pastorie eerst tegen de grond heeft gegooid, om op de vrijgekomen plaats een totaal nieuw gebouw op te trekken ⁶⁶). Geld en tijd ontbraken daarvoor. Toen Koenraad van Malsen in 1528 tot abt werd gekozen verkeerde de abdij in grote moeilijkheden. Zij kon aan haar financiële verplichtingen niet voldoen ⁶⁷), en nog in 1545 verkeerde de abt in materiële zorgen ⁶⁸). Pas eind 1546 kreeg Koenraad de gevraagde coadjutor, waardoor hij tijd kreeg om aan de bouw van een nieuw verblijf te denken. Gezien de omvang van het werk met het stelsel van grachten, gezien de problemen die de aanvoer van bouwmaterialen vooral in die tijd meebracht, moet men voor het geheel te verwezenlijken toch minstens een of twee jaar uittrekken. Begin 1549 is deze abt reeds gestorven en bij zijn dood was de algemene financiële toestand van de abdij nog niet veel verbeterd. Het ligt meer voor de hand, dat het om een verbouwing ging. Deze verbouwing, afgezien van de inwendige vernieuwing en verbouwing, kan hebben bestaan in het aanbrengen van een nieuwe kap ⁶⁹), en in de bouw van het torentje met het wapen van Koenraad van Malsen en het

jaartal 1546. Onderzoek van de fundamenten aan de westelijke kant zou uitsluitsel kunnen geven over hun ouderdom.

Albert van Dinther en Amelrik van Heeswijk

Zoals uit het voorafgaande bleek, behoren Albert van Dinther en Amelrik van Heeswijk tot de eerste begunstigers van de abdij van Berne, te Bernheze.

Hun schenkingen vormen geen zeldzaam voorkomende gevallen. Ze passen in het beeld van die tijd en sluiten aan bij één machtige geestelijke stroming, die velen in Europa er toe brachten afstand te doen van bezittingen.⁷⁰⁾ Men wilde het evangelie zo letterlijk mogelijk beleven, waarbij men dan de aandacht toespitste op het leven van de eerste christenen, zoals dit geïdealiseerd in de Handelingen der Apostelen wordt beschreven.

Om dicht bij huis te blijven spreken de voorbeelden van Norbertus van Genep en van Fulco van Berne⁷¹⁾ duidelijke taal. Voor de abdij van Berne waren de giften van beide ridders uit het gebied van Bernheze geen opvallende uitzonderingen. Het necrologium van de abdij⁷²⁾ bevat talloze namen van personen die dit klooster vaak rijkelijk hebben begiftigd. Van vierentwintig personen wordt achter hun naam vermeld, dat zij al hun bezittingen aan de abdij hebben geschonken; van tweeëntwintig anderen, dat zij een „mansus” geheel of gedeeltelijk hebben gegeven; van vijfentachtig weer anderen, dat zij een stuk land, variërend tussen een bescheiden perceeltje tot lappen grond van 20 bunder, aan het convent van Berne hebben overgedragen. Weer heel veel anderen hebben vee, vooral koeien, afgestaan. Onder hen komt er een voor die honderd schapen ineens schonk.

Dit verschijnsel van afstand doen van aardse bezittingen ten gunste van abdiyen is kenmerkend voor heel de twaalfde en dertiende eeuw, en verklaart mede de geweldige vlucht die zowel de orde van Cîteaux als die van Prémontré in die eeuwen in heel Europa heeft genomen.

De oudste schenkingsakte betreffende Bernheze, die van Albert van Dinther, begint met de woorden: „Ego Albertus de Dinthere tradidi meipsum ecclesie sancte Marie de Berna” (Ik Albertus van Dinther heb mijzelf opgedragen aan de kerk van de heilige Maria van Berne). Uit de woorden „tradidi meipsum” (ik heb mijzelf opgedragen) heeft men vergaande conclusies getrokken. Men heeft er op gewezen, dat deze woorden doen denken aan de bij de Norbertijnen gebruikelijke professieformule, die begint met de woorden: „Ego frater N.N. offerens trado meipsum ecclesiae beatae Mariae de Berna” (ik frater N.N. draag mijzelf op en geef mij aan de kerk van de H. Maria van Berne). Van den Elsen schrijft er in de stijl van die tijd heel romantisch over: „hij (Albert van Dinther) wil het voorbeeld van zoovele edelen volgen, de wereld, hare genoegens en rijkdommen verzaken om in het klooster opgesloten voor den goeden God alleen te leven en zijne ziel voor de eeuwige eeuwigheid voor te bereiden. Diensvolgens meldt hij zich aan te Berne bij den vierden Prelaat der Abdij, Everardus van Gierlande, hij vraagt om in 't klooster te worden opgenomen en in 't witte habijt van den H. Norbertus den heiligen strijd te beginnen. In het jaar 1196 zweert hij plechtig in de handen van dien achtenswaardigen Abt den afstand zijner bezittingen en slachtoffer zichzelf aan God door

de drie geloften van gehoorzaamheid, armoede en zuiverheid, en om deze groote heldendaad te bekrachtigen en te vereeuwigen hecht hij zijn zegel aan de volgende verklaring. . . ”⁷³). En dan laat hij de oorkonde van 1196 volgen. Hoevenaars drukt zich bescheidener uit, maar veronderstelt toch, dat Albert besloten heeft zijn leven in de dienst van God door te brengen. Hij schrijft: „Albert van Dinther geeft vooreerst zichzelf (tradidi meipsum) aan de abdijs. Is hij kanunnik of broeder-convers geworden? Het blijkt niet. In het dodenregister der abdijs vindt men weliswaar verscheidene kanunniken die Albertus heten, terwijl geen enkele convers van die naam voorkomt. Doch het is zeer de vraag, of deze bron wel volledig is, zodat hieruit niet bewezen wordt dat hij kanunnik is geworden. Ja, het kan zelfs zijn dat hij noch het een noch het ander was; immers hij kan zich opgedragen hebben als familiaris om het overige van zijn leven met de kloosterlingen, hetzij te Berne, hetzij te Bernheze, in de dienst van God door te brengen”⁷⁴.

Ook Camps is de mening toegedaan, dat Albert van Dinther kloosterling is geworden: „De overdracht van zijn allodiale goederen kon Albert van Dinther bij zijn intrede in het klooster – want dit moet tradidi meipsum wel betekenen – zonder iemands tussenkomst en ook zonder oorkonde voltrekken”⁷⁵.

Toch zijn tegen zijn eventuele intrede in het klooster wel enige bedenkingen in te brengen. Vooreerst vergist Van den Elsen zich schromelijk waar hij meent, dat het zegel aan de oorkonde van 1196 het zegel van Albert van Dinther is. Het zegel hangt nog steeds aan de oorkonde en is onwedersprekelijk het zegel van de hertog van Brabant, Hendrik I⁷⁶). Niermeyer had dit reeds zeer nadrukkelijk vastgesteld: „Het niet aangekondigde zegel van A (oorkonde van 1196) is dat van hertog Hendrik I van Brabant. Het is gemakkelijk als zodanig herkenbaar bij vergelijking met de afbeeldingen van 's hertogen zegel naar andere exemplaren. Ook het tegenzegel komt daarmee overeen”⁷⁷).

De overeenkomst met de professieformule is overigens maar zwak. Twee belangrijke woorden „frater” en „offerens” ontbreken. En het werkwoord staat in de verleden tijd. Daar komt nog bij, dat in de oorkonde slechts sprake is van feodale bezittingen en niet van zijn allodiale eigendommen, zoals hij o.a. in Meel bezat.

In de oorkonde van kort voor 1233 staat, dat Albert van Dinther een jaarlijkse cijns ontving van de uithofmeester, Walterus, te Bernheze; dat hij nog een stuk land bezat, waarvan hij jaarlijks eveneens cijns ontving; dat Heidenreik van Macheren zelfs een mansus van hem in leen had. En nergens wordt gemeld, dat hij deze landerijen aan de abdijs heeft geschonken. Wel staat er dat de weiden, waarin de genoemde personen mochten hooien, in een bos zijn veranderd en dat dit bos aan de abdijs toebehoort⁷⁸). Van enige regeling met de cijnsbetalers en de leenman wordt met geen woord gerept.

Er zijn nog andere dergelijke gevallen bekend. Hendrik, abt van de abdijs van Tongerlo, getuigt in het jaar 1133, dat een adellijke dame Alpeda zichzelf en haar nakomelingen heeft geschonken aan de kerk van O.L. Vrouw te Tongerlo, en dat voor hen jaarlijks een hoofdcijns zal worden betaald van een Antwerpse penning, van zes penningen bij huwelijk en eveneens van 6 penningen bij overlijden. In plaats van „tradidit seipsum” staat hier „se imperpetuum

emancipavit”, wat ongeveer hetzelfde betekent. In dit geval is het wel heel duidelijk, dat er van intrede in het klooster geen sprake is ⁷⁹).

Sommige schrijvers hebben als hun mening naar voren gebracht, dat ook de andere ridder, Amelrik van Heeswijk, in dezelfde abdij als kloosterling is ingetreden. Steekhoudende argumenten worden niet aangevoerd. Zijn schenkingen beperkten zich tot een „curia in suo allodio” en een vierde part van het stuk land dat Holt heet. Als er geen voldoende titels zijn om van Albert van Dinther een Norbertijn te maken, dan geldt dit nog veel meer voor Amelrik van Heeswijk. Merkwaardig blijft het, dat zij noch in de *Annales Bernenses* noch in het *Necrologium Bernense* zelfs niet onder de weldoeners worden genoemd.

Wie waren deze beide ridders? Er zijn redenen om te denken aan verwantschap met de graven van Megen ⁸⁰). De volgende gegevens wijzen in die richting.

In de akte van 1196 zijn Hubertus van Heeswijk en Wilhelmus, graaf van Megen, getuigen te Oirschot ⁸¹).

Aan de beide curiae die zij aan de abdij van Berne hebben geschonken, zat „dimidia potestas” betreffende goederen in Ammerzoden verbonden ⁸²).

Zowel de mansus van Albert van Dinther als die van Amelrik van Heeswijk had twee dagmaten gras in dezelfde weiden nabij Loosbroek ⁸³). En het land, dat Holt heet, heeft de abdij voor de helft van Albert van Dinther, voor een kwart van Amelrik van Heeswijk en voor het andere kwart van Dirk, graaf van Megen ⁸⁴).

Nog in 1286 oorkonden schepenen van 's-Hertogenbosch, dat Jan, graaf van Megen, afstand heeft gedaan van zekere cijnsen onder Heeswijk, en van het patronaatsrecht van de kerk van Heeswijk, ten gunste van de abdij van Berne ⁸⁵).

Hoe de verwantschapslijnen precies lagen, is met de ter beschikking staande gegevens nog niet sluitend op te lossen.

De verdere geschiedenis van Bernheze

Bernheze is niet uitgegroeid tot een proosdij zoals de andere uithoven van de abdij van Berne: Maarsbergen, Honswijk en Altforst. Er is geen enkele keer sprake van een proost van Bernheze. Wel komt men nu en dan, vooral in de veertiende eeuw, namen tegen van leden van de abdij van Berne, die soms de titel van magister of meester voeren, maar voor zover valt na te gaan geen priesters waren. Zij hadden blijkbaar namens de abt toezicht op de werkzaamheden op de hoeven en het beheer van de landerijen. Zo is er sprake van meester Arnoldus van Bernheze, die aanwezig was op 4 september 1334 bij de uitspraak van arbiters in een geschil tussen de parochies Schijndel en Heeswijk betreffende de vraag, hoever het gebied, op de grens tussen de beide parochies waarover tienden werden geïnd, van elk zich uitstreekte ⁸⁶). In een akte van 1356 wordt een broeder Gerardus van Lith, meester van Bernheze, genoemd. Hij doet belangrijke betalingen namens de abt en koopt ook stukken grond aan voor zijn abdij ⁸⁷). Deze broeder Gerardus – Gherrit onse convers – werd na zijn dood opgevolgd door broeder Ysebrandt ⁸⁸). Onder de 23 conversen,

waarvan uitdrukkelijk in het necrologium Bernense wordt gezegd, dat ze tot de abdij behoorden, komen de namen van Gerardus en Ysebrandt voor. De naam Arnoldus komt wel zesmaal voor.

Behalve door aankopen zijn de bezittingen in Bernheze ook door giften of tegen betaling van een jaarlijkse cijns verder uitgebreid. In een oorkonde van 28 augustus 1308 is sprake van nieuw land (terra novalis), gelegen voor de poort van de uithof Bernheze, dat gedeeltelijk aan de abdij is geschonken door Walraven aan Benthem heer van Heeswijk⁸⁹⁾. Op 2 januari 1314 (volgens de paasstijl 1315) heeft Arnoldus Cortbuyc al zijn volgende goederen aan de abdij overgedragen: een erfelijk contract, volgens welke overeenkomst hij jaarlijks recht had op twaalf vaten gerst in Veghel, een wei in Dinther, „Martensbemt” genaamd, een huis met daarnaast een boomgaard eveneens in Dinther, een stuk land in Heeswijk gelegen „op ten Heesacker” en bovendien in Heeswijk een wei nabij „die Heeswickerwert” en nog andere roerende en onroerende goederen⁹⁰⁾.

Wanneer men nu tot besluit het geheel overziet, komt men tot de overtuiging, dat de abdij van Berne in het gebied van de huidige gemeente Heeswijk-Dinther vanaf ongeveer 1150 een groot deel van de grond in bezit had en er belangrijke rechten bezat. De abdij beschikte heel duidelijk niet over het beste deel van de grond, dat men eerder langs de rivier de Aa moest zoeken. Het was een terrein vol moerassen en vlaktes met stuifzand⁹¹⁾. Dank zij de inspanningen, die men vanuit de abdij in het gebied van Bernheze zich heeft getroost, zijn daar vijf rendabele boerderijen ontstaan⁹²⁾, die zich wisten te handhaven en die tot het jaar 1648, het jaar waarin de goederen van de abdij van Berne werden geconfisceerd⁹³⁾, een onderdeel vormden van haar verspreid liggende bezittingen.

G.M. VAN DER VELDEN

Noten

- ¹⁾ Heeswijk-Dinther ligt tussen 's-Hertogenbosch en Veghel.
- ²⁾ Zie b.v. het fragment van de topografische kaart van 1851 in *Bernensia* IX, tegenover blz. 120, Heeswijk 1964.
- ³⁾ A.A.B. (Archief Abdij van Berne), ms. G. van den Elsen *Heeswijk en Dinther* blz. 14.
- ⁴⁾ W. Hoevenaars, een op 15 april 1916 gestorven lid van de abdij van Berne, begon zijn werkzaamheden in het archief van die abdij na het beëindigen van zijn prioraat in 1882. Het hier bedoelde handschrift, dat de titel *Berna ut Lucerna* (de wapenspreuk van de abdij) draagt, is onvoltooid gebleven. Het wordt bewaard in het archief van de abdij van Berne. Het tijdschrift *Met Gansen Trou* is een uitgave van de *Vereniging Heemkundekring Onse-noort* voor de Oostelijke Langstraat en 't Bovenland van Heusden. Nieuwkuijk vanaf 1950.
- ⁵⁾ G. Wijnhoven, *Het oude Berne en Heeswijk* in *Berne*, jrg. 15 (1962) en 16 (1963).
J.F. Niermeyer, *Het klooster Berne en de ontginning van de oostelijke Meierij omstreeks 1200*, *Bernensia* IX, Heeswijk 1964.
H. van Dijk, *Een klooster uit het Brabants-Hollandse rivierengebied: De abdij van Berne en haar materiële betekenis in de Middeleeuwen*, *Bernensia* XIV, Heeswijk 1970.
H.P.H. Camps, *Oorkondenboek van Noord-Brabant* deel I, 's-Gravenhage 1979.
- ⁶⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 252, regel 9.
- ⁷⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 66, regel 32.
- ⁸⁾ *Analecta* Gijsberti Coeverinx, pars II 's-Hertogenbosch, 1905, blz. 396.
L.H.C. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch* IV, blz. 392.

- ⁹⁾ A.A.B. ms. G. van den Elsen: *De kapel van Kaathoven*, blz. 1.
- ¹⁰⁾ H. Heijman, *Acht eeuwen in Berneboek*, Heeswijk 1934, blz. 21.
- ¹¹⁾ A.A.B., ms. G. v.d. Elsen, Heeswijk-Dinther, blz. 6.
- ¹²⁾ W. Hoevenaars, *a.w.*, blz. 98 van jrg. 10 (1960).
G. Wijnhoven, *a.w.*, blz. 135 van jrg. 15 (1962).
- ¹³⁾ *Annales Bernenses* is de titel van een ms, dat in het archief van de abdij van Berne wordt bewaard. Helaas beschikken we niet over het oorspronkelijke handschrift, maar over een kopie „met een keurige hand op perkament omstreeks het jaar 1400 of vroeger geschreven”. *Met Gansen Trou* jrg. 9 (1959) blz. 53. Nadere gegevens en een waardering van deze Annales bij H. van Bavel: *Een verkenningstocht naar het oude Berne*, in *Bernensia* V blz. 22-23.
- ¹⁴⁾ W. Hoevenaars, *a.w.*, blz. 161 van jrg. 10 (1960).
- ¹⁵⁾ J. de Fremery, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland, Supplement*, blz. 3.
- ¹⁶⁾ J. Niermeyer, *a.w.*, blz. 115.
- ¹⁷⁾ Deze drie oorkonden zijn:
- die van 1196, zie: H. Camps, *a.w.*, blz. 146.
 - die van circa 1205, zie: H. Camps, *a.w.*, blz. 170.
 - die van kort voor 1233, zie: H. Camps, *a.w.*, blz. 250-252.
- ¹⁸⁾ In een vierde oud document uit het eerste kwart van de dertiende eeuw, *Allodium Bernensis ecclesiae* (een lijst van goederen en rechten van de abdij van Berne), is sprake van een „horreum ecclesiae quod vocatur Bernhese”, wat eerder aan een schuur doet denken. Zie: H. Camps, *a.w.*, blz. 203, regel 5.
- ¹⁹⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 251 regels 8-11.
- ²⁰⁾ *Met Gansen Trou*, jrg. 9 (1959), blz. 100.
- ²¹⁾ idem, blz. 100, voetnoot 6 en blz. 101, voetnoot 7.
- ²²⁾ H.P.H. Jansen en L. Milis, *De Middeleeuwen*, in *Geschiedenis der Nederlanden Winkler Prins* deel I, Amsterdam/Brussel 1977, blz. 133.
- ²³⁾ Meel onder Ehteld in de Neder-Betuwe. Zie: J. Niermeyer, *a.w.*, blz. 116.
- ²⁴⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 168, regel 31. Hiermee komt veel van de beschouwingen van J. Niermeyer, *a.w.*, blz. 118-119 te vervallen. Ook zijn slotoordeel vraagt herziening.
- ²⁵⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 169, regel 21.
- ²⁶⁾ Een „mansus” was aanvankelijk een stuk land door één gezin bewoond en bewerkt. Zie: F.L. Ganshof, *Grondbezit en gronduitbating tijdens de vroege Middeleeuwen in het noorden van het Frankische rijk en meer bepaald in Toxandrië*, in *Brabants Heem*, jrg. 6 (1954) blz. 9.
- ²⁷⁾ We mogen aannemen, dat zij vóór de in de oorkonde van 1196 genoemde schenkingen is gestorven.
- ²⁸⁾ Iwanus de Gokesforde komt voor in de oorkonde van 1176. Zie: S. Muller Fz., *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht* deel I, blz. 433. Iwanus de Gotkeforde komt voor in een oorkonde van 1201. Zie: K. Heeringa, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht*, deel II, blz. 18. Iwanus de Gokesvordt komt voor in een oorkonde van 1189: Zie: J. Fremery, *a.w.*, blz. 11.
- ²⁹⁾ N. Backmund, *Monasticon Praemonstratense*, deel II, blz. 277. Zie ook: H. Camps, *a.w.*, blz. 250, regels 3-8.
- ³⁰⁾ Ch. Du Cange, *Glossarium*, Frankfort 1710 onder het woord „falcata”.
- ³¹⁾ W. Hoevenaars, *a.w.*, jrg. 10 (1960), blz. 98-99.
- ³²⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 146, regels 19-20.
- ³³⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 170, regel 15.
- ³⁴⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 251, regels 12-13.
- ³⁵⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 251, regel 29.
- ³⁶⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 251, regel 24.
- ³⁷⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 251, regel 30.
- ³⁸⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 146, regel 27.
- ³⁹⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 251, regel 31.
- ⁴⁰⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 251, regel 16.
- ⁴¹⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 146, regels 20-21.
- ⁴²⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 170, regels 14-19.
- ⁴³⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 170, regels 19-21.
- ⁴⁴⁾ H. Camps, *a.w.*, blz. 170, regel 23.

- ⁴³⁾ Volgens H. Camps gaat het hier om de andere helft van het Loosbroek. Zie: H. Camps, *a. w.*, blz. 169, regel 12.
- ⁴⁴⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 170, regel 29. Zie ook blz. 250-251 waar blijkt, dat het gaat over het geven van gebruiksrecht van gemene grond en niet over eigendomsoverdracht.
- ⁴⁵⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 251, regel 24.
- ⁴⁶⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 252, regel 1. Ook hier moet het, gezien de uitgestrektheid van het gebied, over de overdracht van gebruiksrechten gaan. „Made” = weiland of hooiland.
- ⁴⁷⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 252, regel 2.
- ⁴⁸⁾ Pogingen hiertoe zijn gedaan door W. Hoevenaars, G. van den Elsen en G. Wijnhoven in hun *a. w.*.
- ⁴⁹⁾ A.A.B., akte van 2 juli 1352.
- ⁵⁰⁾ A.A.B., akte van 3 aug. 1375.
- ⁵¹⁾ A.A.B., akte van 17 juni 1384.
- ⁵²⁾ A.A.B., akte van abt Otto van de Boetzelaer van 1550.
- ⁵³⁾ A.M. Frenken, *Het dagboek van Jan Moors, 24 juni 1637 – einde 1639*, in *Bossche bijdragen*, jrg. XVII (1940-1941), blz. 19-243.
- ⁵⁴⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 249, regel 26.
- ⁵⁵⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 916-917.
- ⁵⁶⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 916, regel 32.
- ⁵⁷⁾ G. van den Elsen, *a. w.*, blz. 7-8.
- ⁵⁸⁾ W. Hoevenaars, *a. w.*, jrg. 10 (1960), blz. 102 en voetnoot 11. Een deel van deze grachten is ook nu nog te zien.
- ⁵⁹⁾ H. Heijman, *a. w.*, blz. 21.
- ⁶⁰⁾ J. te Winkel, *Het kasteel in de dertiende eeuw, geschetst volgens de gedichten van dien tijd*, Groningen 1879, blz. 81-83.
- ⁶¹⁾ F. Ganshof, *a. w.*, blz. 12. Zie ook W. Heesters, *Een zaalhuis in Olland in Brabants Heem*, jrg. 28 (1976), blz. 66-68.
- ⁶²⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 235.
- ⁶³⁾ H. Heijman, *a. w.*, blz. 22. Met bouwen was abt Van Malsen vertrouwd. In de dagen van prelaat Jan Moors tekende Petrus Roovers van abt Van Malsen op: „pluribus aedificiis exornavit ecclesiam nostram” (hij verrijkte onze abdij met vele gebouwen).
- ⁶⁴⁾ De voornaamste argumenten voor de mening dat Koenraad van Malsen het slotje heeft laten bouwen, zijn de steen met zijn wapen en de steen met het jaartal 1546 boven de toegangsdeur en de afbeelding van het slotje op zijn geschilderd portret. Dit portret is waarschijnlijk, evenals dat van abt Otto van Boetzelaer, een eeuw na zijn dood geschilderd. Zie: J.W. de Tombe en C.W.L. baron van Boetzelaer, *Het geslacht van den Boetzelaer*, Assen 1969, blz. 174.
- ⁶⁵⁾ G. van der Velden, *Het Patronaatsrecht over Bokhoven. Een proces te Brussel 1769-1770*, Tilburg 1978, blz. 24-25.
- ⁶⁶⁾ In zijn verzoekschrift van 1545 aan de keizer om een adjutor liet Koenraad van Malsen dit heel sterk uitkomen. Zie: A. van Lommel, *De abdij van Berne, Bijdragen tot de Kerkelijke Geschiedenis van Nederland*, in *Dietsche Warande*, jrg. 9 (1871) blz. 363-378 en 429-458.
- ⁶⁷⁾ A. van Drunen, *De 16-de eeuwse kap van de abdij van Berne*, in *Berne*, jrg. 30 (1977), blz. 59-64.
- ⁶⁸⁾ W.M. Grauwen, *Norbertus, Aartsbisschop van Maagdenburg (1126-1134)* Brussel 1978, blz. 63.
- ⁶⁹⁾ J. Fremery, *a. w.*, blz. 3.
- ⁷⁰⁾ Het handschrift van dit onuitgegeven necrologium is terecht gekomen in het archief van het aartsbisdom Mechelen en wordt daar tot op de huidige dag bewaard. Het werd samengesteld door Arnoldus van Vessem in 1574, zoals in het colofon staat genoteerd.
- ⁷¹⁾ G. van den Elsen, *a. w.*, blz. 10-11. J.C.A. Hezenmans maakt het nog veel bonter in zijn boek *Drie Abdijen uit de XII-de eeuw*, Amsterdam 1874, blz. 82. Zie ook W.J.F. Juten, *Heeswijk en Dinther in Taxandria V* (1898), blz. 97.
- ⁷²⁾ W. Hoevenaars, *a. w.*, jrg. 10 (1960), blz. 101.
- ⁷³⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 169, regels 35-37.
- ⁷⁴⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 145, regels 26-27.
- ⁷⁵⁾ J. Niermeyer, *a. w.*, blz. 114.

- ⁷⁸⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 251, regel 25. Het gaat hier ongetwijfeld alleen over het gebruiksrecht.
- ⁷⁹⁾ M.A. Erens, *De oorkonden der abdij Tongerlo*, deel I, Tongerlo 1948, Oorkonde n° 2, blz. 4-5.
- ⁸⁰⁾ W. Juten schrijft in zijn *a. w.*, blz. 98: „De meeste schrijvers beweren, dat Amelricus en zijn afstammelingen, die de eerste heeren van Heeswijk waren, uit het stamhuis van Megen hun oorsprong namen”.
- ⁸¹⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 146, regel 30.
- ⁸²⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 170, regel 27.
- ⁸³⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 251, regels 19 en 24.
- ⁸⁴⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 251, regels 29-31.
- ⁸⁵⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 519, oorkonde 419.
- ⁸⁶⁾ A.A.B. akte van 4 sept. 1334.
- ⁸⁷⁾ A.A.B. akte van 19 mei 1356.
- ⁸⁸⁾ G. v.d. Elsen, *a. w.*, blz. 289.
- ⁸⁹⁾ H. Camps, *a. w.*, blz. 914-917, oorkonden 765 en 766.
- ⁹⁰⁾ A.A.B. akte van 2 jan. 1314.
- ⁹¹⁾ Nog in de zeventiende eeuw moest men er voortdurend strijd voeren tegen het opdringende stuifzand, zoals uit de dagboeken van abt Jan Moors blijkt.
- ⁹²⁾ A.A.B. Afd. I, V D, Lantmetinge de anno 1629.
- ⁹³⁾ A.A.B. Afd. I, V E, map Confiscatie.

UIT ONZE RUILABONNEMENTEN

In het vierde nummer van 1979 van dit tijdschrift (blz. 185) hebben we in het kort een van de tijdschriften behandeld die Brabants Heem via ruilabonnementen krijgt toegezonden. Deze tijdschriften zijn op het Eindhovense gemeente-archief te raadplegen na contact met de heer Kakebeke.

Onderwerp van bespreking is nu de Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. De nieuwe reeks van deze Handelingen loopt vanaf 1944. Tot 1960 verschenen er dertien delen, daarna rolde er jaarlijks een deel van de persen. In 1976 verscheen het dertigste deel en daarin zijn afgedrukt de redevoeringen van de hoogleraren Van Caenegem en Schöffner, gehouden tijdens de Academische zitting in de Pacificatiezaal van het stadhuis te Gent op 8 september 1976 ter gelegenheid van het herdenken van de Pacificatie van Gent in 1576, toen de Nederlandse gewesten een gemeenschappelijk front probeerden te vormen tegen de Spaanse koning Philips II. Het provincialisme vierde echter hoogtij en de Pacificatie bleek een intermezzo in een zich voortslepend konflikt, dat men later de Tachtigjarige Oorlog noemde.

Vervolgens van de hand van J. Scheerder een omvangrijk artikel over de handschriften van Gentse Kronieken en Memorieboeken, bewaard in de Universiteitsbibliotheek te Gent. Het zijn lijsten van schepenen met of zonder aantekeningen. In het eerste geval zijn het Memorieboeken, in het tweede zijn het Kronieken. Ze vormen een belangrijke bron voor de geschiedenis van de stad Gent, al zijn de handschriften van vóór 1500 later gekopieerd en na vergelijking dubieus gebleken voor de geschiedschrijving.

Interessant is het artikel van M. Jacobs en P. Peremans over de studie van archeologica op schilderijen. Voor de amateur-archeoloog die wel eens wat opgraaft, is het dateren van allerlei scherven soms erg moeilijk. Zeker voor laat-middeleeuws en later gefabriceerd aardewerk kan het erg gemakkelijk zijn om